

Çatışma Çözumsuzlüğü: Suriye Krizine Devlet ve Devlet Dışı Oluşumların Müdahalesi

Conflict Intractability: State and Non-State Intervention In The Syrian Crisis

ÖZET

Arap Baharı adı verilen ve Orta Doğu'da mevcut iktidarlara karşı gerçekleştirilen toplumsal hareketlerin son halkası olarak konumlandırılabilir Suriye, bölge ülkelerinde yaşanan problemlerden farklı olarak uzun yıllar süren ve çok fazla aktörün dahil olduğu bir çıkmaza sürüklenmiştir. Dönemin Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, mevcut çatışmalara rağmen iktidarını uzun bir süre korumayı başarırken ülke içinde ulusal bir sorun niteliğinde başlayan olaylar, zaman içinde devlet ve devlet dışı aktörlerin müdahil olmasıyla beraber önce bölgesel daha sonra ise küresel bir problem haline bürünmüştür. Suriye'de yaşanan çatışma ortamına ilk olarak birbirleriyle rekabet halinde olan küresel güç olarak tanımlanabilecek Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya dahil olurken İran ve Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleri de ulusal çıkarları çerçevesinde krize taraf olmuşlardır. Ancak bu ülkeler çatışmanın çözümüne dair ortak bir çaba geliştirmekten çok uzak davranmakla beraber aralarındaki güç mücadelesi, çatışmaların her geçen gün daha da alevlenmesine neden olmuştur. Buna ek olarak çatışmalara devlet dışı aktörler de müdahil olmuş ve bu durum Suriye krizinin her geçen gün daha da çözumsuz bir yapıya kavuşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, bir devlet içinde yaşanan çatışma ortamı ve siyasi istikrarsızlığın ikincil devletler ve devlet dışı oluşumların da eklenmesiyle daha da derinleşeceği varsayımına dayanarak Suriye'de yaşanan çatışma ortamının ulaştığı boyut incelenmeye çalışılmıştır. Her ne kadar iktidar değişikliği yaşanmış olsa da Suriye'nin üniter devlet yapısını tekrar inşa etmesi adına atması gereken adımlar çalışmada aktarılmıştır. Çalışmada, Suriye'de yaşanan çatışmaların temelini oluşturan siyasi ve ekonomik problemlere ek olarak bölgesel ve küresel güç mücadelesinin de çözumsuzluğu beraberinde getirdiği varsayımının doğrulanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arab Baharı, Çatışma Çözümü, Suriye

ABSTRACT

Syria, which can be viewed as the final chapter in the social movements against existing regimes in the Middle East—known as the Arab Spring—has been driven into a deadlock that has lasted for many years and involves numerous actors, unlike the problems experienced in other countries in the region. While then-Syrian President Bashar al-Assad managed to maintain his grip on power for a long time despite the ongoing conflicts, the events that began as a domestic issue within the country gradually evolved into a regional and then a global problem as both state and non-state actors became involved. While the United States and Russia, which can be defined as global powers in competition with each other, were the first to become involved in the conflict in Syria, regional countries such as Iran and Saudi Arabia also became parties to the crisis within the framework of their national interests. However, these countries have been far from developing a joint effort to resolve the conflict, and the power struggle between them has caused the conflict to escalate day by day. In addition, non-state actors have also intervened in the conflict, which has paved the way for the Syrian crisis to become more and more unresolvable. In this context, based on the assumption that the climate of conflict and political instability within a state will deepen further with the involvement of secondary states and non-state actors, this study attempts to examine the extent to which the conflict in Syria has escalated. Although there has been a change in government, the steps Syria must take to rebuild its unitary state structure are outlined in this study. The study aims to verify the assumption that, in addition to the political and economic problems that form the basis of the conflicts in Syria, the regional and global power struggle also brings about a lack of a solution.

Keywords: Arab Spring, Conflict Resolution, Syria

GİRİŞ

Devletler arasında gerçekleşen savaşların ve devlet içi çatışmaların sıklıkla meydana geldiği, istikrarsız bir görünüme sahip Orta Doğu, Arab Baharı adı verilen toplumsal hareketler neticesinde uluslararası kamuoyunun gündeminde uzun bir süredir yer tutmaktadır. Tunus, Libya ve Mısır başta olmak üzere bölgede yer alan birçok ülkede yaşanan toplumsal hareketler, son olarak Suriye'ye sıçramış ve uzun yıllar sürecektir çatışma ortamının doğmasına neden olmuştur.

Orkun Tarlanoglu¹

How to Cite This Article

Tarlanoglu, O. (2026). Çatışma Çözumsuzlüğü: Suriye Krizine Devlet ve Devlet Dışı Oluşumların Müdahalesi. *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) 12(6), 1032-1044. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21069881>

Arrival: 05 May 2026

Published: 30 June 2026

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doktora Öğrencisi (100/2000 Programı), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doğu Akdeniz Programı, Sakarya, Türkiye. orkun.tarlanoglu@ogr.sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0001-7303-0946.

Temel anlamda ekonomik, sosyal ve siyasi başlıklar çerçevesinde meydana gelen toplumsal hareketler ve reform talepleri, dönemin Suriye Devlet Başkanı Esad'ın baskıcı politikası ve halkın isteklerini karşılamaktan ziyade kendi siyasal iktidarını koruyabilmek adına uyguladığı sert müdahaleler neticesinde zamanla silahlı direnişe ve çatışma ortamına evrilmiştir. Krizin kısa vadede çözülememe nedenlerinden ilki, ülkede yaşanan otorite boşluğu neticesinde terör örgütlerinin de güç kazanması olarak ifade edilebilir. Irak Şam İslam Devleti (DEAŞ) başta olmak üzere cihatçı örgütlere ek olarak Demokratik Birlik Partisi (PYD) öncülüğündeki terör faaliyetleri de krizin derinleşmesine neden olmuştur. Bunlara ek olarak daha önceleri Suriye ordusunda yer alan askerlerin çoğunluğunu oluşturduğu Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) faaliyetleri de çatışmanın bir diğer boyutunu oluşturmaktadır.

Suriye'de çatışma ortamının devam etmesinde bölgesel ve küresel güçlerin krize kendi ulusal çıkarları çerçevesinde dahil olması da etkili olmuştur. Başta Rusya ve ABD gibi iki küresel güç arasındaki rekabete ek olarak Sünni inanca sahip olan Suudi Arabistan ile Şii inanca mensup İran arasındaki bölgesel güç mücadelesi de Suriye'de barış ortamının inşa edilmesinin önünde önemli engeller olarak durmaktadır. Putin önderliğindeki Rusya, uzun bir süre boyunca Esad'ın iktidarda kalması yönünde bir yaklaşım benimserken ABD ve Batı devletleri ise rejimin devrilerek demokratik bir yönetimin oluşturulması yönünde adımlar atmıştır. Bu bağlamda çalışma, Suriye'de çatışma ortamının ve istikrarsızlığın meydana gelmesinde devletlerin ve devlet dışı aktörlerin müdahil olmasının doğrudan etkili olup olmadığına dair araştırma sorusu üzerine inşa edilmiştir.

Suriye'de uzun yıllar süregelen Esad yönetiminin devrilmesi ve Heyet Tahrir el Şam (HTŞ) yapılanmasının yönetimi ele geçirmesi bölge adına önemli bir gelişme niteliği taşımaktadır. HTŞ lideri Ahmed eş Şara iç savaş ortamını kendi lehine çevirerek Suriye'de yönetimi ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak söz konusu gelişmenin Suriye'nin içinde bulunduğu karmaşık durumu bir anda terse çevirmeyeceği çıkarımı yapılabilir. Buna rağmen sarsılan devlet otoritesinin onarılması ve Suriye toplumunun yeni düzende pay sahibi olacağına dair bir yaklaşımla ikna edilmesi uzun vadede barışçıl bir düzen adına iki temel parametredir. Söz konusu çıkarımlar ekseninde çalışmada yöntem olarak stratejik diyalog modeli kullanılmıştır. Bu doğrultuda, çatışmanın geçmişi, aktörlerin davranışları gözetilerek mevcut duruma dair analizler yapılmıştır. Ayrıca geleceğe dair çözüm önerileri ilgili yöntem bağlamında çalışmaya dahil edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen bilgiler ışığında krize müdahil olan tarafların arabulucu rolü oynamaktan ziyade rekabete dayalı güç mücadelesi içine girmelerinin mevcut problemleri derinleştirdiği varsayımına dayanan bu çalışmada, bir devlet içinde yaşanan toplumsal hareketlerin ilk olarak bölgesel, ardından küresel bir soruna bürünebileceği varsayımında bulunulmuştur. Çalışmada ayrıca bir devlet içinde vuku bulan krizlere müdahil olan aktörlerin esasen probleme bir çözüm üretmek yerine çıkar ekseninde hareket ettiği fikri ön plandadır. Çalışmanın literatüre olan temel katkısı ise devletlerin kendi ülke sınırları dışındaki problemlere angaje olmalarında birbirleri arasındaki rekabetin bir tetikleyici unsur görevi üstlendiğine dair varsayımın, Suriye özelinde somut bir zemine oturduğuna dair argümanı görünür kılmaktır.

Suriye Krizi

İlk olarak Tunus'ta başlayan, daha sonra Libya, Mısır ve Suriye'ye sıçrayan Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal hareketler, uluslararası kamuoyunun üzerine en fazla yoğunlaştığı konulardan biri olarak dikkat çekmektedir. Neredeyse bütün Orta Doğu coğrafyasında meydana gelen halk hareketleri, her ülkede farklı bir seyir izlemiş ve bu bağlamda farklı sonuçlar yaratmıştır. Mısır, Libya gibi ülkelerde iktidarların devrilmesine yol açan bu eylemler Suriye'de zamanla iç savaşa evrilmiştir. Suriye'de gerçekleşen isyan hareketlerinin önemli bir boyutu da sorunun zaman içinde uluslararası bir nitelik kazanması olmuştur. İç savaşa dönüşen, ikincil aktörlerin müdahil olduğu ve terör örgütlerinin de çatışma ortamının derinleşmesinde rol oynadığı Suriye'de, Esad, temel politikasını iktidarı bırakmamak ve muhaliflere yönelik baskıcı bir politika benimsemek üzerine inşa etmiştir. Söz konusu yaklaşım, krizin her geçen gün derinleşmesine neden olmuştur. Her şeye rağmen Esad, yönetme erkini kaybetmiş ve Şara ile Suriye'nin güvenlik gündemini meşgul eden dinamik yapısı bu özelliğini devam ettirmiştir. Nusayri, Dürzi, Kürt, Arap gibi birbirinden farklı dinsel, mezhepsel ve etnik kimliklere sahip olan kesimlerin siyasal talepleri ve ilgili toplumların Suriye ulusal kimliğini yeterince benimseyememiş olması iç savaşı tetikleyen ana unsurlardır. Ayrıca, geçmiş dönem Suriye Hükümeti'nin ülke sınırları içinde şiddet kullanma tekeline sahip tek güç olma hüviyetini yitirmesi, bu minvalde ortaya çıkan otorite boşluğu ve sınır bölgelerinde devletin etkinliğinin kaybolması gibi faktörler de çatışmanın büyümesine neden olmuştur. İç savaşa silah ve uyuşturucu kaçakçılarının kendi çıkarları doğrultusunda dahil olması da olumsuz etki yaratan bir diğer faktördür. Buna ek olarak, terör örgütlerinin ülke içindeki faaliyetlerinin de şiddeti beslediği ifade edilebilir.

Suriye halkının reform talepleri, rejim tarafından dikkate alınmamış, aksine bu talepleri sert bir şekilde kontrol altına almaya çalışan Esad'ın bu tutumu eylemciler açısından olumsuz bir davranış olarak tanımlanarak barışçıl gösteriler zamanla silahlı mücadele şeklini almıştır. Krizin derinleştiği ve bir çatışma sarmalına dönüştüğü

Suriye’de, toplumun genel anlamda Esad rejiminden talepleri birkaç başlıkta yer almıştır. Birincisi, eylemciler Suriye’de 1960lı yıllardan beri devam eden olağanüstü halin kaldırılması yönünde isteklerini dile getirmişlerdir. İkinci olarak devletin kamu kurumlarının sivilleştirilmesine dair söylemler geliştirilmiştir. Buna ek olarak yasama, yürütme ve yargı kurumlarında reform uygulanması gerektiği fikri ön planda yer almıştır. Nitekim Suriye’de devletin üç temel erki olan yasama, yürütme ve yargı devrilene kadar Esad yönetiminin doğrudan kontrolü altında kalmıştır. Protestocuların bir diğer talebi ise adil olmayan gelir dağılımının sonlandırılması olmuştur. Nitekim, Baas rejimine muhalif olan bireylerin iş hayatında kendine yer edinemedikleri ve sosyal yardımlardan da faydalanamadıkları bilinmektedir (Sandıklı ve Semin, 2012: 196).

Esad’ın halkın bu taleplerini görmezden gelmesi ve demokratik açılımları yapmakta yetersiz kalması neticesinde toplumsal hareketler her geçen gün daha da ivme kazanmış ve uzun bir süre boyunca içinden çıkılmaz bir noktaya ulaşmıştır. Devletin kolluk kuvvetleri tarafından uygulanan baskı ve zorlayıcı tedbirler neticesinde halk silahlı mücadeleye girişmiş ve kriz nihayetinde devlet içi çatışmaya dönüşmüştür. Uzun bir süreci kapsayan kargaşa ortamı, Esad’ın devrilmesi ile yeni bir görünüme kavuşmuştur. İktidarın yeni sahibi Şara için ana motivasyonun sarsılan devlet otoritesini tekrar inşa etmek olduğu ifade edilebilir.

Merkezi otorite ile etnik veya dini motivasyonlarla harekete geçen muhalif gruplar arasında meydana gelen olaylar şeklinde tanımlanan devlet içi çatışmalar, Suriye’nin iç dinamikleri üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Bu tür çatışmalar, bölgesel istikrarı ve güvenliği tehdit ederken ağır insan hakları ihlallerinin de yaşanmasına neden olmaktadır. Siyasi ve sosyo-ekonomik eksenli nedenlerle gerçekleşen bu çatışmaların bir örneği de Suriye’de gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Suriye’de meydana gelen çatışmalar ve nedenleri ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu çatışmalarda ikincil aktörlerin oynadığı roller de çatışmaya dâhil edilmiştir.

Sosyo-Ekonomik Nedenler

Arap, Türkmen, Kürt, Ermeni gibi çeşitli etnik yapılardan oluşan ve homojen bir nüfusa sahip olmayan Suriye’de, Sünni, Nusayri ve Hristiyan inançları başta olmak üzere birçok dini farklılık da bulunmaktadır. Toplumun büyük çoğunluğunu Sünni nüfus oluşturmasına rağmen Nusayriiler, Esad döneminde devleti yönetme gücüne ellerinde bulundurmıştır. Buna ek olarak Suriye’de rejim lehine bir anlayışla hareket eden zengin Sünni tüccarlarla Esad rejiminin iş birliği yaptığı da bilinmektedir (Doran ve Shaikh, 2011: 236). Esad uygulamış olduğu bu politikayla rejimin korunmasını ve kendi hakimiyetinde devam eden siyasal hayatın devam etmesini planlamıştır. Bu bağlamda Suriye’de yaşanan çatışmanın tetikleyici unsurunun, iktidarın ülkede yer alan bütün toplumsal gruplara eşit bir şekilde yaklaşmaması olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Devlet kurumlarında görev alan kişiler çoğunlukla Esad ailesi ile aynı mezhepten olan Nusayriilerdir. Nusayriiler, ülke nüfusunun çok az bir bölümünü temsil ediyor olmalarına rağmen yönetimde ve ekonomide baskın konumda bulunmuştur. Bu bilgiler ışığında Suriye yönetiminin, devleti belirli bir mezhep özelinde güvenleştirdiği ifade edilebilir. Esad’a sadakate dayanan bir siyasal ve ekonomik yapının oluşması hem Sünni Araplar hem de Kürtler arasında ciddi memnuniyetsizlik yaratmıştır. Ülkedeki siyasal ve yapısal problemlerin medya organları tarafından ifade edilmemesi de ülke içindeki bir diğer problemidir.

Kentli ve kırsal kesim arasında devlet imkanlarından faydalanma noktasında eşitsizliğin bulunması halkın tepki gösterdiği bir gerçeklik olarak durmaktadır. Esad tarafından ülkenin kırsal bölgelerini kalkındırmaya yönelik hamleler de gerçekleştirilmiştir. Özellikle bu bölgelere sağlanan tarımsal yardımlar, eğitim anlamındaki yatırımlar ve sağlık reformları bu başlıkta ele alınabilir (Hinnebusch, 2012: 98). Ancak rejimin söz konusu faaliyetleri kırsalda yaşayan kesimleri ikna etme konusunda yeterli olmamıştır. Bu bağlamda kırsalda ikamet eden insanların toplumun diğer kesimlerinin sahip olduğu imkanlara erişemediklerine dair düşünceleri devam ettirdiği ve toplumsal eylemlerden vazgeçmediği görülmektedir. Suriye’de yaşanan sorunlardan bir diğeri ise kamu alanında bürokrasinin bireylerin yaşamını engelleyecek şekilde var olmasıdır. Günlük işlemlerin dahi uzun sürelerde gerçekleşmesi vatandaş olumsuz anlamda etkilemiş ve buna ek olarak liyakatsiz bir kamu düzeninin mevcudiyeti ile yolsuzluk toplumu derinden etkilemiştir (Süer, 2012: 8).

Esad yönetimindeki Suriye’de yaşanan bir diğer sorun ise gelir dağılımındaki eşitsizlik olarak ifade edilebilir. Ülkede siyasallaşan bütün kurumlar ve yapılar gibi ekonomi alanında da şeffaflık ve adil bir dağılımın olmayışı toplum nezdinde zamanla hoşnutsuzluk yaratmıştır. Toplumun alt tabakaları göz ardı edilmiş ve sınıflar arasında büyük farklar oluşmuştur. Ülkenin kırsal bölgelerine tarımsal yardımların yeterince yapılmaması neticesinde birçok insan şehirlere göç etme yolunu tercih etmiştir. Yaşanan bu düzensiz göç neticesinde şehirlerin yapısı bozulmuş ve gecekondu oranı da zaman içinde ciddi oranda artış göstermiştir (Goulden, 2011: 197).

Devletin ekonomik anlamda halkın ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılayacak hamleleri hayata geçirememiş olması neticesinde işsizlik de önemli bir problem olarak daha da görünür olmaya başlamıştır. Özellikle genç bireylerin

yaşamış olduğu işsizlik problemi toplumsal hareketlerin meydana gelmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Kilo, 2011: 434). İşsizlik sorununa ek olarak ülke genelinde elektrik kesintileri ve günlük ihtiyaç malzemelerinin fiyatındaki artış da ciddi bir huzursuzluğa yol açmıştır. Bütün bu sosyal ve ekonomik faktörler Suriye’de toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Esad’ın ise sorunlara yapıcı bir şekilde kökten çözüm bulmak yerine görmezden gelip baskıcı bir anlayışla müdahale etmesi toplum nezdinde olumsuz karşılanmış ve huzursuzluğa yol açmıştır. Esad, toplumsal hareketleri bölgesel ve uluslararası aktörlerin mücadelelerinin kendi topraklarında uygulanması olarak görmüş ve bu anlayışa bağlı olarak ayaklanmaları şiddetle bastırma yolunu benimsemiştir (Şen, 2013: 60).

Siyasi Nedenler

Suriye’de iktidar erkini elinde bulunduran Baas Partisi ordu gücünü de kullanarak ülkede tek hakim güç konumuna yükselmiştir. Günlük yaşamdan, bireylerin siyasi eğilimine kadar hemen her konuda tek etkin güç görünümündeki Baas rejimi topluma söz hakkı tanımayan otoriter bir anlayışla ülkeyi yönetmiştir. Sahip olduğu siyasal gücü meşrulaştırmak adına Arap milliyetçiliğine vurgu yapan Esad, bu bağlamda Siyonizm’e karşı büyük bir mücadele gösterdiğini ifade ederek, toplum nezdinde kendine meşruiyet yaratma gayreti içinde hareket etmiştir.

Esad yönetimindeki Suriye’de siyasal anlamda yaşanan sorunlardan bir diğeri ise muhalif grupların siyaset mekanizmasının dışında tutulduğu gerçeğidir. Özellikle sahip olduğu gücü paylaşmama konusunda ısrarcı olan Baas rejimi, her türlü muhalif siyasal hareketi de engelleme adına bütün yolları denemiştir. Bu bağlamda muhalif partilerin seçime girmesini engellemeye yönelik çalışmalar, siyasilerin hapse atılması, muhalif partilerin kapatılması gibi uygulamalar da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ülke içindeki sivil toplum örgütlerinin eylemlerinin kısıtlanması yönündeki faaliyetlere çoğu zaman başvurulmuştur.

Ülke içindeki bir diğer problemin de nepotizm olduğu fikri, muhalif gruplar arasında genel kabul görmüştür. Siyasal ve yönetsel işleyişte olduğu gibi ekonomik bağlamda da Nusayri kökenliler ön planda yer almıştır. İlgili kişiler, devlet ihalelerinde önceliklendirilmiş ve hatta ekonominin işleyişi dahi söz konusu kişilerin çıkarlarına göre düzenlenmiştir. Suriye’de halkın genelini zenginleştirecek ve sosyal refahı artıracak bir ekonomik anlayış da Esad döneminde hiç mevcut olmamıştır. Bunun yerine belli grupların statülerine fayda sağlayacak bir yaklaşım benimsenmiştir.

Yukarıda aktarılan problemler nedeniyle ülke genelinde rejime karşı hoşnutsuzluk içinde olan Sünni Araplar, siyasal gücü elde edebilmek için örgütlenmeye başlamış ve kendine meşru bir zemin yaratabilmek adına dini muhafazakârlığı en önemli unsur olarak görmüştür. Suriyeli Kürtler ise Sünnilerin Arap ulusçuluğu üzerine inşa etmeye çalıştıkları yeni yönetim anlayışına da karşı çıkmıştır. Suriyeli Kürtlerin sahip olduğu etnik kimliklerini ön planda tutarak siyasal özerklik söylemlerinde bulunmaları ise Sünni Arapların tepkisini çekmiştir.

Siyasi açıdan yaşanan bir diğer sorun ise halkın taleplerinin siyaset mekanizması tarafından görmezden gelinmesi olmuştur. Hayat pahalılığı, işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk gibi toplumun problem olarak gördüğü ve bireylerin yaşam biçimini derinden etkileyen bu tür konular gündeme alınmamış ve genel anlamda bireylerin haklı talepleri de görmezden gelinmiştir.

Bütün bu nedenler ülke içinde toplumsal gerilimi artırmış ve zamanla iç savaş boyutuna ulaşmıştır. Tarafların ortak bir noktada buluşamamış olmaları da ülkenin huzura kavuşmasında diğer aktörlerin oynayacağı arabulucu rolünün de ne kadar önemli olduğunu somut bir biçimde göstermiştir (Yılmaz, 2011: 22). Nitekim Esad yönetiminin kendi halkına karşı uygulamış olduğu kimyasal saldırılarda yaşanan can kayıpları gözetildiğinde arabuluculuk rolünün ne denli önem arz ettiği görünür bir niteliğe kavuşmuştur (Han, 2013: 37). Ancak bütün bu gerekliliklere rağmen krize müdahil olan devletlerin süreç içinde ortak bir noktada buluşamamış olması ve çatışmaları sona erdirmek yerine kendi ulusal çıkarları çerçevesinde hareket etmeleri Suriye’nin ulus devlet yapısını tahrip etmiştir.

İkincil Aktörlerin Müdahalesi

Suriye’de yaşanan çatışma ortamına birçok devlet müdahil olmuş ancak devletlerin bu çabaları krizi sona erdirmekten ziyade bir güç mücadelesi şeklinde gerçekleşmiş ve krizin çözümüne dair somut adımlar atılamamıştır. İran ve Rusya Esad rejiminin varlığını devam ettirebilmesine yönelik politikalar uygularken başta ABD olmak üzere Batı dünyası ise Esad’ın iktidarı terk etmesi ve ülkede yeni bir demokratik rejimin kurulmasına yönelik hamlelerde bulunmuştur. Bunlara ek olarak ülke içinde DEAŞ, ÖSO ve PYD gibi devlet dışı oluşumlar da krizin derinleşmesine neden olmuştur. Aktörlerin bu tutumunda çıkar elde etme motivasyonu, ana etken olmuştur. Böylece çatışmalar alevlenmiş ve uzun süreli bir iç savaş kaçınılmaz bir gerçeklik halini almıştır. Krize müdahil olan taraflar, bu tutumuyla olası bir barış inşası sürecini baltalayıcı misyon yüklenmiştir (Akşam, 2023: 361).

Esad'ın devrilmesinden Şara'nın iktidara ele geçirdiği günümüze dek küresel ve bölgesel aktörlerin müdahaleleri ile yeniden şekillenen Suriye'de, sona eren çatışmaların ardından ülke sathında barış ortamının hakim kılınması yönünde adımlar atılması vazgeçilmez bir hedeftir. Nitekim Suriye'nin coğrafi konumu, jeopolitik önemi, dış müdahalelere açık olması ve diğer aktörlerin bu ülkeyi kontrol altına alma motivasyonları, barış ortamının bozulmasına doğrudan etki etmiştir (Harunoğulları, 2021: 51). Bu bağlamda günümüz gelişmelerini doğru bir biçimde analiz edebilmek için ABD ve Rusya'nın küresel rekabetine ek olarak İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel çekişmenin yaşandığı Suriye'de devletlerin ve devlet dışı oluşumların müdahil olduğu çatışma ortamının incelenmesi tercih edilmiştir.

Rusya'nın Müdahalesi

Suriye krizine, diplomasiyi minimum seviyede tutma, askeri güç kullanımını ise en üst noktaya çıkarma çerçevesinde bir anlayışla müdahil olan ve bu çerçevede İran ile yakınlaşan Rusya, İran'da bir askeri üs elde etmiştir. Bu durum, 1979 yılından beri İran'ın ilk defa kendi ülkesinde yabancı bir ülkeye askeri üs vermesi bakımından önem arz etmektedir. Rusya, 16 Ağustos 2016 tarihinde Suriye'de gerçekleştirmeyi planladığı operasyonlar için İran'ın Hamadan hava üssünü kullanmaya başlamıştır. Anayasasına aykırı olmasına rağmen İran'ın bu yöndeki kararı Rusya ile askeri bağlamda ulaşılmış olduğu ilişki boyutunun zirvesini yansıtmaktadır (Askeroğlu, 2022: 579). Ancak İran kamuoyunda oluşan tepkiler nedeniyle İran hükümeti, Rusya'nın üs kullanım hakkını iptal etmiştir. İran'ın bu kararı almasında Rusya ile olan rekabetinin belirleyici olduğu söylenebilir. Her ne kadar iki ülke de Esad rejimini açık bir şekilde destekliyor olsa da bölgede hakim güç olabilmek adına da mücadele etmektedir. Nitekim, Rusya'nın Suriye'de her geçen gün gücünü artırıyor olması aynı amaç doğrultusunda hareket eden bu iki gücü bir yandan da gizli bir rekabet sahasına çekmiştir.

Rusya ve İran arasında bir rekabetin olduğu gerçeğiyle beraber iki ülkenin ortak hareket etmesini tercihten öte zorunlu kılan durum ise ABD'nin bölgeye yönelik yayımlı politikasıdır. Suriye'de, ABD güdümünde bir gücün iktidarı ele geçirmesi ihtimali, Rusya ve İran için bölgedeki etkisinin her an kırılacağı yönündeki korkusunu canlı tutmuştur (Reyhanoğulları ve Özgen: 2023: 117). Kendileri adına yaşanacak olası kayıpları önlemek adına Rusya ve İran, Suriye krizine aktif bir şekilde müdahil olmuş ve adı konulmamış bir ittifak anlayışıyla hareket etmiştir. Bu yaklaşımın tetikleyici unsurları ise Rusya'nın bölge rekabetinde ABD'nin gerisinde kalmama ve aynı zamanda İran'ın sürekli bir mücadele içinde olduğu Suudi Arabistan ve İsrail'e karşı ciddi bir güç kaybı yaşama korkusunu bertaraf etme isteğidir.

Nihayetinde ABD'nin her geçen gün İran'a yönelik baskısını artırması, İran'ın bir diğer küresel aktör olan Rusya ile yakınlaşmasına neden olmuştur (Kuzu, 2021: 171). Bunun doğal bir yansıması olarak Rusya ve İran Suriye'deki mevcut askeri gücünü korumaya yönelik politika üretirken karşılıklı rekabetin de bir sarmal haline geldiği gözlemlenmektedir. İran ve Rusya'nın Suriye'ye yönelik iş birliği yapmaları ve ABD'nin de bölgeye yönelik sert politikaları hayata geçirmesine neden olmaktadır. Bu anlaşmazlığın krizin çözüme kavuşturulmasının önünde ciddi bir engel teşkil ettiği ifade edilebilir. Her ne kadar uzun yıllar boyunca desteklediği Esad iktidarı kaybetmiş olsa da Rusya, Suriye'de elde ettiği kazanımları koruma gayesiyle ve ulusal çıkar eksenli hareket etmektedir.

Suriye'de ayaklanmaların başlamasıyla beraber Esad yönetimine diplomatik, askeri, siyasi ve ekonomik olmak üzere birçok alanda yardımda bulunan Rusya, söz konusu krizin de bir diğer ifadeyle uzamasına da neden olmuştur (Frolovskiy, 2018: 87). Suriye'de iç savaşın başladığı 2011 yılından itibaren Esad'ı isyancılara karşı destekleyen Rusya, krizin ilk dönemlerinde mühimmat desteği sağlarken Eylül 2015'ten itibaren doğrudan askeri müdahalede bulunarak krize taraf olmuştur. Suriye, Soğuk Savaş dönemi sonrasında Rusya'nın Sovyet coğrafyası dışında gerçekleştirdiği ilk müdahale alanıdır (Seyaz, 2019: 104). Nitekim Rusya, uygulamış olduğu bu politika ile Arap dünyasında sahip olduğu yegane ortağını da kaybetmek istemediğini göstermiştir. Ancak bu yaklaşımın günümüzde kabuk değiştirdiği ve Esad'ın devrilmesinin ardından Suriye'nin Rusya kontrolündeki bir müttefik değil bölgenin yeni bir aktörü olarak görüldüğü çıkarımında bulunulabilir.

Suriye'de gerçekleşen toplumsal hareketlerin ilk gününden itibaren Esad rejiminin ayakta kalmasını sağlamaya yönelik politikalar geliştiren Rusya, bu bağlamda bölgede Amerikan etkisini kırmak ve kendi hakimiyetini sağlamlaştırmak motivasyonu ile eylemler gerçekleştirmiştir. ABD'nin Suriye'de demokratikleşme söylemlerini bir tehdit olarak nitelendiren Rusya, bu tür faaliyetlerin sadece Suriye'de değil bölgenin tamamında istikrarsızlığa neden olacağını, İslami grupların ve silahlı terör örgütlerinin bu vesileyle güç kazanacağına dair bir anlayışla hareket etmiştir.

Ayrıca Rusya'nın Suriye'de aktif bir şekilde rol alması, İran destekli Şii milislerin belli bir dönem çatışma bölgelerinde başarı kazanmasını da sağlamıştır. Rusya'nın hava gücü desteğiyle beraber milis gruplar, 2016 yılında kuzeydeki Halep kuşatmasında, 2017 yılında doğuda Irak sınırına yakın Deyrizor'un geri alınmasında ve 2018 yılında güneydeki Ürdün ve İsrail sınırlarına yakın bölgelerde kontrolün sağlanmasında kilit rol oynamıştır (Azizi

ve Vazirian, 2023: 548). Askeri açıdan, merkezi yönetimin düzenli kuvvetlerinin güç kaybetmesiyle beraber güvenliğin sağlanması noktasında milis güçlerin yetkisinin artırılması nedeniyle Esad yönetimindeki merkezi ordunun ülke güvenliğini sağlamada tek aktör olmadığı gerçeğini de gözler önüne serilmiştir (Okalan ve İşyar, 2023: 27). Böylece Esad rejiminin kendi ülkesinde bir yandan ikincil devletlerin askeri güç barındırması, bir yandan da milis güçlerin silahlanmasıyla bir devleti var eden unsurlardan olan ülke toprakları üzerinde hiyerarşik bir düzen içinde tam egemenlik kurma kabiliyetine erişemediği saptanmıştır. Bu negatif yapının Şara ile değişim geçirmesi Suriye için ana hedeflerden biridir.

Rusya'nın Suriye'deki krize dahil olmasının nedenlerinden birisi de sahip olduğu askeri gücü etkin bir şekilde kullanabileceğini ve küresel bir güç olma arzusunu sahada aktif olarak da uygulayabileceğini gösterebilme çabasıdır. Bölgesel bir güç olmasının yanında ABD ile sürekli bir küresel rekabet içinde bulunan Rusya, Suriye'deki kriz ortamını kendi lehine sonuçlandırarak uluslararası arenadaki imajını güçlendirme gayreti çerçevesinde politika yürütmüştür. İki süper güç arasındaki rekabetin test sahası haline gelen Suriye'de sorunun çözümüne yönelik ortak bir anlayışla hareket edilemediği için her geçen gün krizin boyutu derinleşmiş ve uzun yıllar boyunca ülke güvenliği sarsılmıştır.

Rusya'nın Suriye krizinde bu denli etkin olmasının nedenlerinden bir diğeri ise Libya'da yaşanan olaylardan bir ders çıkarmış olduğu gerçeğidir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimi üyesi olan Rusya, Libya krizinde sahip olduğu veto hakkını kullanmamıştır. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Batı ile sıcak ilişkiler geliştirme amacıyla Rusya'nın çekimser oy kullanması yönünde bir politika izlemiştir (Bayat, 2018: 193). Libya'ya gerçekleştirilen müdahale neticesinde Kaddafi öldürülmüş ve rejim değişikliği de yaşanmıştır. Gerçekleşen bu olaylar nedeniyle dönemin Rusya başbakanı Putin, NATO'yu Libya'nın egemenlik haklarını ihlal ettiğine dair suçlarken Fransa'ya da BMGK kararlarına aykırı şekilde isyancılara silah tedarik ettiğine yönelik ithamda bulunmuştur (Türkmen, 2014: 16).

Sivilleri koruma amacıyla gerçekleştirilen müdahale neticesinde Kaddafi rejimi devrilmiş ve Rusya silah tedarik ettiği ve önemli ekonomik ilişkilerinin olduğu müttefik bir rejimi kaybetmiştir. Örneğin Rusya'nın Kaddafi yönetimiyle üzerinde anlaşmaya vardığı 3,8 milyar dolarlık silah satış anlaşması belirsiz bir hal almıştır (Aras ve İşyar, 2023: 520). Kaddafi sonrası dönemde petrol şirketleri vasıtasıyla Libya petrol ve gaz endüstrilerindeki dev anlaşmalarını eski haline getirmek için büyük çaba göstermiş olsa da Rusya, Kaddafi sonrası bölgesel gelişmeler nedeniyle enerji ve silah ticaretinde önemli ekonomik kayıplar yaşamıştır (Yüce ve Amour, 2021: 55).

Libya tecrübesinden aldığı dersle Rusya, bölgede bir müttefikini daha kaybetmemek adına Suriye ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve Esad rejimini isyanı bastırma hususunda desteklemiştir. Esad'ın devrilmesiyle Rusya'nın benimsediği bu yaklaşım, tam olarak kendi isteği çerçevesinde sonuçlanmamış olsa da bölgede elde ettiği kazanımlar gözetildiğinde bölgedeki ana aktör imajını koruduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Ayrıca Rusya, Suriye'de yaşanan çatışma ortamına çıkar eksenli müdahil olmaya çalışan devletlerin hakim bir güç olmasını engelleyebilmek adına BMGK'nin daimi üyesi sıfatıyla veto hakkını kullanmış ve böylece ABD, İngiltere, Fransa gibi devletlerin olası müdahalelerini de hukuken engellemeyi başarmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Suriye krizine karşı izlemiş olduğu politikalarının hukuki boyutu da içerisinde barındırdığı belirtilebilir (Allison, 2013: 806).

ABD'nin Müdahalesi

Orta Doğu'ya yönelik aktif bir dış politika benimseyen ABD üç temel amaç doğrultusunda hareket etmektedir. Bunlar: bölge hakimiyeti sağlamak, petrol akışını kendi kontrolü altında tutmak ve kendisi için güvenlik sorunu olarak tanımladığı İslamcı gruplarla mücadele etmek şeklinde sıralanabilir (Friedman, 2011: 143). ABD bu doğrultuda ilk olarak Afganistan'a müdahalede bulunmuş ve 2003 yılında Irak'a operasyon gerçekleştirmiştir. O günden beri Orta Doğu'da hakimiyetini artıran ABD, bölgedeki her türlü krize aktif bir şekilde müdahil olmuştur. Bu politikanın nihai örneği de Arap Baharı'nın son halkası olarak nitelendirilen Suriye olmuştur.

Arap Baharı süresince muhalif gruplara destek olan ABD'nin bu politikası neticesinde Tunus ve Mısır gibi ülkelerde büyük mücadelelere sahne olmadan rejim değişiklikleri yaşanmıştır. Libya'da yaşanan protestolarda ise uluslararası örgütlere destek vererek Kaddafi rejiminin sona ermesi sağlanmıştır. (Kurt, 2019: 72). Suriye'de aynı yöntemi kullanan ABD, muhalif grupları silahlandırarak Esad rejimini devirmeyi ve bu yolla bölgede Rus gücünü kırmayı amaçlamıştır. ABD, Irak ve Afganistan'daki meşruiyet sorununu tekrar yaşamamak adına Suriye'ye doğrudan bir askeri müdahale gerçekleştirmek yerine, yıpratıcı savaşın maliyetini, İran, Rusya ve Çin bloğuna yükleyerek küresel iktisadi yapıda doların egemenliğini güçlendirmiştir. Bu minvalde Arap Baharı ve Suriye krizinde ABD yönetimi esnek bir strateji sürdürmeyi tercih etmiştir (Demirel, 2016: 150). ABD'nin krize doğrudan

müdahil olmak yerine bölgede emeli olan ülkelerin birbirleri arasında gireceği rekabete odaklanması pragmatik bir dış politika anlayışının yansıması olarak değerlendirilebilir.

Suriye’de yaşanan çatışma ortamına küresel bir güç olarak müdahale eden ABD, sürecin başından beri Esad yönetiminin iktidarı terk etmesi ve ülkede demokratik bir yönetimin göreve gelmesi yönünde adımlar atmıştır. Ayrıca Suriye’de başta DEAŞ olmak üzere terörle mücadele edilmesi gerektiğini vurgulayan ABD buna yönelik politikalar da geliştirmiştir. Bu bağlamda rejim karşıtlarının silahlandırılması ve terörle mücadele motivasyonu ile operasyon gerçekleştirme fikri, ABD’nin Suriye’ye yönelik uygulamaya çalıştığı temel politikalarlardır. ABD, Orta Doğu’da bölgesel hegemonyasını sağlamlaştırmak maksadı ile bölgede asimetrik ittifak sisteminin devam etmesi yönünde çalışırken İsrail başta olmak üzere bölgedeki müttefiklik ilişkisi yürüttüğü Arap ülkeleri ve Türkiye ile diyalogunu da daima sürdürmüştür. (Dostal, 2016: 214).

ABD’nin gerek Suriye’de gerekse Orta Doğu’da konumlanmış diğer ülkelerde yaşanan her türlü krize müdahil olma amaçlarından birisi de bölgedeki önemli müttefiklerinden biri olan İsrail’in güvenliğini sağlama hedefini taşımasıdır. İsrail’in İran ve Suriye ile yaşamış olduğu problemler ve bu çerçevede hissettiği güvenlik sorunu, ABD’nin de bölgeye müdahale etmesinin önünü açan faktörlerden biridir. Bu bağlamda ABD sahip olduğu ideolojileri tehdit edebilecek ülkelere karşı ve İsrail’in güvenliğini sağlayabilmek adına krize müdahil olmuştur. ABD, olası İran-Suriye birlikteliğine de önem atfetmektedir. Bu iki devletin oluşturacağı siyasi ortaklık, bölgedeki birincil müttefiki İsrail’in güvenliği açısından risk oluşturmaktadır. Bu nedenle ABD, Esad rejimine yönelik baskılarını kriz boyunca sürdürmüştür (Deniz, 2013: 322). Esad’ın devrilmesi ve Şara’nın gelmesiyle belirsizliğin ABD’nin istediği biçimde sonlanması, bölge denklemi ABD’nin ana aktör olduğu gerçeğini bir kez daha göstermiştir.

ABD krize müdahil olurken politikasını Suriye’deki çatışma ortamında insan hakları ihlallerinin yaşandığı, Esad tarafından kendi halkına zulüm uygulandığı ve bu ihlallerin önlenmesi adına uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye yönelik söylem geliştirme üzerine inşa etmiştir. Ancak buna rağmen Irak ve Afganistan’da aktif bir şekilde rol alan ve kendi çıkarları çerçevesinde hareket eden ABD, Rusya’nın karşı tutumuyla beraber Suriye’de aynı olanağı bulamamıştır. ABD ve Rusya’nın Orta Doğu’ya yönelik nüfuz etme yönündeki mücadeleleri ve bu durumun bölge ülkeleri üzerinde yarattığı problemler, krizlerin ivedi biçimde çözüme ulaştırılmasında daima engel teşkil etmiştir (Develioğlu, 2023: 154). Rusya ve ABD arasındaki güç mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek Suriye krizinde, taraflar süreç boyunca ortak bir noktada buluşup krizin ve çatışma ortamının sona erdirilmesi adına uyumlu hareket etme yönünde bir davranış sergileyememiştir. Küresel güçler arasındaki söz konusu rekabet ortamı, krizin her geçen gün derinleşmesine neden olmuştur. Suriye’nin Şara ile büründüğü ve dış politikada diplomasiye önem atfettiği bu yeni görünüm, önümüzdeki süreçte Suriye’nin bir aktör olarak algılanması ve devlet olma refleksini tekrar kazanması adına umut vermektedir.

İran’ın Müdahalesi

İran, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi’nin ardından Batı dünyasına karşı sert bir tutum almakla beraber bölgedeki İsrail hakimiyetine son verme misyonuyla da hareket etmiştir (Abrahamian, 1983: 532) Bu yaklaşım, devrime meşru bir zemin yaratma çabasının politik bir yansıması olmakla beraber yeni rejimin devamlılığı açısından da Ayetullah Humeyni tarafından sistematik bir hale getirilmiştir. Ancak bu tutumun doğal bir yansıması olarak İran’a yabancı sermaye girişi negatif açıdan etkilenmiştir (Abrahamian, 2008: 240). Dış politikasını bahsi geçen paradigma üzerine inşa eden İran, gerek bölgesel gerekse de küresel problemler karşısında rejimi korumaya yönelik eylemlerde bulunmuştur. Söz konusu eylemlerin somut örneklerinden biri de İran’ın Arap Baharı’nın son halkası olarak nitelendirilebileceğimiz Suriye krizine yönelik atılmış olduğu adımlardır.

İran, devrimin üzerine şekillendiği İslami uyanış anlayışı ile Arap Baharı’nın vuku bulduğu Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye’deki Şii grupları desteklemiştir (Kuzu, 2019: 36). Arap Baharı adı verilen toplumsal hareketlere teşvik edici bir anlayışla yaklaşan İran, Suriye’de gerçekleştirilen protestolarda ise Esad rejimini koruma altına almıştır. İran’ın, Suriye’deki gösterilere destekte bulunmama nedenlerinden biri, emperyalizm ve Siyonizm’e karşı vermekte olduğu mücadelesinin Suriye ile kurduğu bölgesel ittifakın özünü teşkil ettiği fikridir. İkincisi ise, başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki diğer devletlerin ABD ve İsrail ile iyi ilişkiler geliştirmesini kendisine bir güvenlik tehdidi olarak görmüştür (Polat ve Kaya, 2022: 28). İran, protestolara destek vermeyerek bölgede sahip olduğu tek müttefiki olan Suriye’yi koruma ekseninde bir anlayış benimsemiştir (Sinkaya, 2012: 9).

İran, Suriye rejimine askeri destek sunmakla beraber, danışmanlık ve istihbarat hizmeti, mühimmat yardımı ve ülke içerisinde gerçekleştirdiği operasyonlar dahil olmak üzere birçok noktada somut girişimlerde bulunmuştur. (Talla, 2017: 9). İran, Suriye’ye yönelik politikasını yalnızca kendi ulusal çıkarı ekseninde dar bir yaklaşımla inşa etmemiş aynı zamanda rekabet içinde olduğu bölge ülkelerine karşı üstünlük kurma ve küresel güçlerle mücadele edebilme

amacıyla da uygulamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Suriye'nin süreç içinde İran için taşıdığı önem daha net bir şekilde kavranabilmektedir (Bilgetürk, 2018: 400).

Suriye ve İran'ın birbirleriyle uyumlu bir dış politika çizgisinde hareket etmeleri, Şii mezhebi üzerinden olmuştur. İki ülke arasındaki bu uyumun, tarafların kendi ulusal çıkarları çerçevesinde kurdukları ilişkinin de bir yansıması olduğu ifade edilebilir. İran, Orta Doğu coğrafyasında kendi rejimine en büyük tehdit olarak gördüğü Sünni inanın yayılmasını engelleme misyonuyla hareket etmiş ve Esad idaresindeki Suriye'de isyanları bastırıp iktidarını devam ettirmeyi öncelikli amaç olarak görmüştür. Her ne kadar Esad'ın iktidarını baki kılamamış olsa da İran bu hedef ekseninde Suriye'de var olmayı başarmıştır.

Suriye krizi, bir bakıma da İran'ın ABD'nin müttefiklerinden Suudi Arabistan ile yaşadığı rekabetin iz düşümüdür. İran ve Suudi Arabistan'ın Orta Doğu'ya yönelik birbirleriyle çatışan ekonomik beklentileri, farklı etnik yapıya sahip olmaları ve İslam'a yönelik yaklaşımlarındaki ayrım iki devlet arasındaki anlaşmazlıkların temel nedenleri olarak sıralanabilir (Yılmaz, 2011: 62). Bu çıkar çatışması, bölgeye yönelik emperyal emelleri olan ABD tarafından her zaman bir fırsat olarak görülmüş ve Orta Doğu'nun iki önemli gücü arasındaki bu rekabet başta kendilerini olmak üzere bölge ülkelerinin de güvenliğini tehdit eden sonuçlar yaratmaktadır.

Suriye'de yaşanan krizle beraber İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet zamanla vekalet savaşına da evrilmiştir. İran söz konusu mücadeleyi bölge ülkelerini domine etmek yerine kendisiyle uyumlu müttefik rejimler inşa etme yoluyla yürütmeyi tercih etmiştir (Berni, 2018:131). Her iki taraf da Suriye'ye jeopolitik açıdan önem atfetmiş ve İran Suriye'yi elinde tutmak, Suudi Arabistan ise elde etmek motivasyonu ile hareket etmiştir. Bu sıfır toplamlı oyunda Suriye, hedeflerine ulaşamayan taraf için büyük bir jeopolitik kayıp anlamı taşımaktadır. Bu minvalde İran, süreç içinde Esad rejimini desteklerken, Suudi Arabistan ise İran'ın bölgedeki kazanımlarını sonlandırma motivasyonu ile hareket etmektedir (Kazdal, 2018: 8).

Suriye'de yaşanan çatışma sürecinde Esad'ın iktidarını kaybetmemesi yönünde politika izleyen İran, Arap Baharı sürecinde başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin tam tersi bir perspektifle hareket etmiş ve Esad rejiminin devrilmesini kendisi için de bir tehdit olarak algılamıştır. Bölgede Suudi Arabistan'ın yaymaya çalıştığı Sünni anlayışı engelleme motivasyonu ile hareket eden İran, bu bağlamda Esad yönetiminin iktidarda kalmasını kendisi adına vazgeçilmez görmüştür. Ancak İran için söz konusu yaklaşım, Esad'ın devrilmesiyle bir anlamda başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İran, kendisinin müzakere sürecine dahil olduğu ve Suriye'de rejim değişikliğini öngörmeyen diplomatik çalışmaları desteklemekle beraber, Esad karşıtı eylemleri de terörizm olarak tanımlamıştır (Sinkaya, 2015: 135). İran, Esad'ın muhalif hareketlere yönelik orantısız güç kullanımına kimi zaman eleştiri getirmiş olsa da Suriye'de yaşanan krizin siyasi yollardan sona erdirilmesine yönelik söylem geliştirmiştir. Bununla beraber rejim karşıtı protestoları, demokratikleşme isteği ya da devrimci bir hareketten ziyade, İsrail ve Batı'nın kontrolünde, bölgede önemli müttefiki olarak gördüğü Esad iktidarına son verme çabası olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda Suriye, İran tarafından sadece bir müttefik olarak görülmemiş ve kendi savunma politikasına stratejik derinlik kazandırması açısından son derece önemli bir statüde ele alınmıştır (Sinkaya, 2017: 50). İran'ın Suriye'ye atfettiği önemin günümüzde de sürdüğü gerçekliği gözetildiğinde Esad'ın İran dış politikasında bölgesel rekabete entegre olmak adına araçsallaştırıldığı ve esas hedefin bölgede var olma misyonu olduğu çıkarımı yapılabilir.

İran'ın Suriye'de mevcut rejimi destekleme nedenlerinden bir diğeri de bulunduğu coğrafyada kendi politikalarını uygulayabilmek ve hareket alanının daraltılmasını engellemek olarak ifade edilebilir (Miş ve Özdemir, 2013: 200). Şii anlayışın hakim olduğu İran, Orta Doğu'da Sünni anlayışın önemli temsilcilerinden Suudi Arabistan ile bölgesel hakimiyeti sağlamak adına sürekli bir mücadele içinde hareket etmiştir. Bu bağlamda Suriye'de Suudi Arabistan'ın hakim olduğu bir yapı, İran açısından doğrudan bir tehdit faktörü olarak tanımlanmıştır.

Suriye ve İran arasındaki ikili ilişkiler, Suriye'nin küresel güçler tarafından çeşitli baskılarla maruz kalmasına da neden olmuştur. Buna rağmen izlenen politikayla beraber, Suriye'nin İran açısından stratejik önemi aynı doğrultuda artmıştır. Nitekim Suriye'nin Esad döneminde İran ile geliştirmiş olduğu müttefiklik ağı krizin tahlil edilmesi adına önem arz etmektedir (Colombo, 2011: 5). Keza bugünün penceresinden bakıldığında bölge aktörleri arasındaki rekabetin düzeyi, Suriye'deki krizin uzun yıllara yayılmasına neden olmuştur.

Suriye'de gerçekleşen halk hareketleri ise Mısır, Tunus ve Libya'dan farklı olarak kendi ülke sınırlarını aşarak küresel bir boyuta ulaşmış ve krizin uluslararası sistemde yaratacağı olası etkilerin farkında olan İran, yaşanan süreci kendi lehine sonuçlandırabilmek adına Esad'a önemli desteklerde bulunmuştur. İran Orta Doğu'da gerçekleşen halk hareketlerini, Batı karşıtı ideolojisini güçlendirmek, kendisine yönelen baskı ve tehditleri dengelemek amacıyla araçsallaştırmıştır. (Şen, 2012: 102). Bu bağlamda İran ve Suriye arasındaki ilişkilerde mezhep farklılığı görmezden gelinmiş, emperyalizm ve Siyonizm'e karşı mücadele, iki ülkenin ortak hareket

edebilmesinde birer motivasyon kaynağı olmuştur. İki ülkenin birbirlerine duyduğu ihtiyaç, geliştirilen iyi ilişkilerin de özünü oluşturmuştur (Arıkan, 2012: 26). İran, Esad rejiminin devrilmesiyle beraber kendi ülkesindeki rejimin ciddi bir tehlikeyle karşılaşacağı varsayımında bulunmuştur. Nitekim Suriye'den sonra domino etkisiyle kendi ülkesinde de bir iktidar ve rejim değişikliğinin yaşanabileceğine dair varsayımlar politika yapıcılarında hakim görüş olarak öne çıkmıştır. Bu doğrultuda Esad'ın devrilmesinin ardından İsrail ve ABD'nin İran'a yönelik saldırıları söz konusu çıkarımı da doğrular niteliktedir.

Suudi Arabistan'ın Müdahalesi

Arap Baharı süreciyle beraber gerçekleşen rejim değişiklikleri Suudi Arabistan tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Suudi Arabistan yönetimi ülke içindeki olası toplumsal hareketleri engelleyebilmek adına çeşitli reform eylemlerini hayata geçirmiştir. Bununla beraber halka mali açıdan destek sağlanarak Orta Doğu'da yaşanan toplumsal hareketlerin engellenmesi yönünde adımlar atılmıştır. Arap Baharı'nın başladığı ilk günden itibaren Suudi Arabistan'ın doğrudan rekabet ettiği ülke İran olmuştur. Gerek farklı dini inançlara sahip olmaları gerekse de bölge üzerinde birbiriyle çatışan amaçları nedeniyle bu iki ülke bölgede birbirlerinin nüfuz alanını yok etmeye dayalı politikaları hayata geçirmiştir. Bu bağlamda Suriye krizi söz konusu rekabetin bir nevi yansıması olarak değerlendirilebilir.

Suudi Arabistan, bölgede İran'ın etkisini kırmak amacıyla Suriye'de rejim değişikliğinin gerçekleşmesine dair politikalar geliştirmiş ve bu hedefine ulaşmayı başarmıştır. Ancak vurgulanması gereken husus rejim değişikliğinde Suudi Arabistan'ın ana oyuncu değil ABD'nin bölgedeki destekleyicisi olduğu gerçeğidir. İran'ın Şii inançta olması, Suudi Arabistan tarafından bir tehdit olarak kabul görmüştür. Bu bağlamda çatışma ortamına müdahil olan Suudi Arabistan, Suriye'de rejim karşıtı grupları da desteklemiştir. İran ise Suudi Arabistan'ın bu hamlesine karşı Esad rejimine destekte bulunmuştur. Böylece Suriye'deki çatışmalar, zamanla İran ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen bir vekalet savaşı hüviyetine bürünmüştür (Bajoghli ve Keshavarzian, 2017: 181).

Suudi Arabistan'ın Suriye'de askeri olarak ön planda yer almadığı bilinmektedir. Bunda Rusya'nın Suriye'de sahip olduğu güç neticesinde başta ABD olmak üzere Batı devletlerinin ülkeye müdahalelerinin engellenmesi etkili olmuştur. Buna karşın İran ise gerek Esad ile geliştirdiği diplomatik araçlarla gerekse de Rusya ile olan pozitif diyalogu neticesinde rejim değişikliği gerçekleşene dek Suriye'de Suudi Arabistan'a kıyasla daha etkili bir şekilde hareket etmeyi başarmıştır.

Suudi Arabistan başta Suriye olmak üzere bölgeye yönelik politikalarını ABD ile uyumlu bir şekilde yürütürken buna karşılık İran'ın, Rusya ile olan diyalogunu artırarak bölgede dengeleyici bir güç olma yönünde hareket ettiği ifade edilebilir. Suudi Arabistan her ne kadar askeri açıdan Suriye'de ciddi bir etki yaratacak güce erişememiş olsa dahi sahip olduğu petrol rezervi ve bunun sağladığı ekonomik güçle beraber bölgeye yönelik aktif politika geliştirme çabasını sürdürmektedir.

Devlet Dışı Aktörlerin Müdahalesi

Suriye'de yaşanan çatışma ortamına devletlerin yanında devlet dışı oluşumlar da müdahil olmuştur. Suriye'nin üniter yapısının tehlikeye girmesiyle beraber devlet dışı aktörlerin de kendine hareket alanı yaratmak amacıyla gerek rejim güçleriyle gerekse de kendi aralarında silahlı mücadeleye girmiş ve bu durum Suriye'de mevcut çatışma ortamının daha da derinleşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda DEAŞ ve ÖSO ve PYD'nin faaliyetleri incelenmiştir.

Irak Şam İslam Devleti

Suriye'de yaşanan çatışma ortamından faydalanmak amacıyla hareket eden terör örgütü DEAŞ sahip olduğu cihatçı anlayışı yayma amacıyla farklı mezheplere mensup topluluklara karşı uzun bir süre savaşımıştır. Bu bağlamda DEAŞ, Suriye'de bulunan Şii gruplara da aynı şekilde saldırılar gerçekleştirmiştir. DEAŞ, özellikle Suriye ve Irak'ta gerçekleştirdiği petrol ticaretiyle kendisini ekonomik açıdan devam ettirebilmenin yollarını aramıştır (Oesterveld ve Bloem, 2017: 6). Terör örgütlerinin merkezi otoritenin güç kaybettiği ülkelerde rahat bir şekilde hareket edebildiği göz önünde bulundurulduğunda DEAŞ'ın Suriye'de gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin güçlü bir siyasal yapı inşa edilene kadar devam edeceği öngörülebilir. Nitekim Şara yönetiminde güçlü bir Suriye'nin inşa edilmesi halinde terör örgütünün faaliyetleri nihayete erme olasılığı da yükselmektedir.

DEAŞ, Suriye'de muhalif gruplar tarafından oluşturulan otorite boşluğundan faydalanarak ülke içinde her geçen gün faaliyet alanını genişletmiş ve gerçekleştirdiği saldırılarla çok sayıda sivilin de hayatını kaybetmesine neden olmuştur. DEAŞ, buna ek olarak hitabet yeteneği güçlü olan kişileri kullanarak özellikle gençlerin örgütün faaliyetlerine katılımını sağlamış ve böylece ülke içindeki çatışma ortamının daha da derinleşmesine neden olmuştur (Hatahet, 2015: 7).

DEAŞ, yalnızca Suriye’de değil Afganistan, Irak ve Yemen gibi istikrarsız devletlerde varlığını sürdürmektedir. Bunlara ek olarak gerçekleştirdikleri terör saldırılarıyla Fransa, ABD ve Türkiye gibi ülkelerde de çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olan örgüt, terör faaliyetlerinin de sadece bölgesel değil küresel açıdan da önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Nitekim Suriye ve çatışma ortamının yaşandığı diğer ülkelerde barış ve huzur ortamının tesisi adına terör örgütlerinin faaliyetleri durdurulmalı ve bu bağlamda devletler ortak hareket edebilmelidir.

Özgür Suriye Ordusu

Büyük çoğunluğunu daha önce Suriye ordusunda görev alan askerlerin oluşturduğu ÖSO, Esad yönetimine karşı uzun bir dönem silahlı mücadele yürütmüştür. ÖSO, gerçekleştirmiş olduğu direniş hareketinin ilk dönemlerinde mezhepçi bir anlayış yerine yalnızca sivil halkı savunmayı amaçladığını ifade etmiştir. Ancak ilerleyen süreçte gerçekleştirmiş oldukları saldırılar sadece savunma rolünde kalmadıklarını göstermektedir (Altıoğlu, 2018: 141).

Suriye topraklarında gerçekleştirmiş olduğu silahlı mücadelede ÖSO, krize müdahil olan devletler tarafından da desteklenmiştir. Bu bağlamda öne çıkan ülkelerden birisi de Türkiye’dir. Türkiye, ÖSO’ya mühimmat yardımı sağlamakla beraber bu grup içinde yer alan askerlerin eğitimi konusunda da önemli bir rol oynamıştır. Buna ek olarak bölgenin bir diğer aktörü olarak kabul edilen Katar, ÖSO liderleri ile diyalog sürecini önceliklendirmiş ve çeşitli yardımlarda bulunmuştur (Keserci, 2019: 112). Esad idaresindeki Suriye rejimi ise uluslararası destek sağlanan ÖSO’yu devlete karşı savaşan illegal yapı olarak tanımlamış ve söz konusu yapılanmaya karşı silahlı mücadele seçeneğini aktif tutmuştur. Nitekim belli bir tarihsel aralıkta Rusya’nın da desteğiyle her geçen gün hakimiyet alanını genişleten Esad rejimi, ÖSO’nun direncini zaman zaman kırmayı başarmış ve faaliyet alanını her geçen gün daraltmıştır. Yine Esad sonrasında Şara’nın merkezi orduyu güçlendirme politikasıyla ÖSO pasifize edilmiştir.

Demokratik Birlik Partisi

Suriye’de merkezi otoritenin yaşadığı güç kaybıyla beraber ortaya çıkan terör örgütlerinden biri olan PYD, zamanla askeri gücünü artırmış ve bağımsız bir yapıya ulaşabilmek için faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayrıca PYD’nin güç kazanma nedenlerinden biri bizzat DEAŞ’ın varlığıdır (Köylü, 2018: 77). İslami bir terör örgütü olan DEAŞ’a karşı mücadele eden ABD, PYD unsurlarını silahlandırarak bu amacını gerçekleştirmeyi planlamıştır. ABD’nin bu politikasını PYD’yi tehdit olarak gören müttefiki konumundaki Türkiye’ye karşı uygulaması ulusal çıkar eksenli yaklaşımların bölge dinamiklerini ne ölçüde etkilediğini somut biçimde göstermektedir.

Suriye’de bulunan Kürt nüfusun da desteğini almaya çalışan PYD, Suriye ve Irak topraklarını kapsayan bağımsız bir devlet kurma arzusuyla hareket etmiştir. Bu durum hem Suriye hem de Türkiye açısından hiçbir zaman kabul görmemiştir. Keza toprak bütünlüğünü koruma amacıyla hareket eden Esad ve Esad’ın devrilmesinin ardından iktidarı ele geçiren Şara, bütün ayrılıkçı hareketler gibi PYD’ye karşı da mücadele edeceğine dair politikardan vazgeçmemiştir.

Türkiye, ülke içinde terör örgütü PKK’nın faaliyetleri ve Suriye ile olası terör koridorunun oluşmasını engelleme amacıyla sınırını koruma altına almaya çalışmış ve bu bağlamda Barış Pınarı, Zeytin Dalı gibi operasyonları da gerçekleştirmiştir. Nitekim terör eylemlerinin ülke içinde yaratacağı zarar ve korku iklimini önleme amacıyla Türkiye, söz konusu sınır ötesi operasyonları hayata geçirmiştir.

SONUÇ

Milyonlarca kişinin yerinden edildiği, hem ülke içi hem de ülke dışına çok sayıda insanın kolektif biçimde göç ettiği ve çatışmalar nedeniyle insanların hayatını kaybettiği Suriye Krizi’ne yönelik bugün varılan nokta, barışçıl bir geçiş sürecinden ziyade güç eksenli mücadelelerin bir sonuç yarattığı gerçeğidir. Krizin uzun yıllar boyunca çözüme ulaştırılamamasında tarafların ortak bir söylem geliştirememiş olmaları dikkat çeken bir unsurdur. Çünkü krize müdahil olan taraflar kendi çıkarları ekseninde hareket ederek çözümsüzlüğün derinleşmesine neden olmuştur.

Esad’ın kendi halkına yönelik uyguladığı sert müdahaleleri gerekçe gösteren ABD, Esad rejiminin iktidarı terk etmesi ve ülkede demokratik bir yönetimin sunulmasına dair söylemler geliştirmiştir. Rusya ise bölgedeki gücünü sağlama almak ve Amerikan müdahalesini engelleyebilmek adına krizin ortaya çıktığı ilk günden itibaren sahada aktif bir biçimde rol almış ve politikasını Esad’ın iktidarda kalabilmesi yönünde inşa etmiştir. Nitekim ülke içinde yaşanan çatışma ortamına rağmen Esad, Rusya’nın desteğiyle beraber iktidar gücünü uzun bir süre elinde tutmayı başarmıştır. Burada dikkat çekici husus Esad’ın devrilmesiyle ABD’nin uzun bir süreçten sonra istediğini elde etmesi, Rusya’nın ise rejimi uzun yıllar ayakta tutarak süreç içinde elde ettiği kazanımların temel bir gerçeklik olarak analizin nüvesini oluşturmasıdır.

Ülkedeki krize müdahil olan devletler arasındaki rekabetin etkisiyle her geçen gün çözümden uzaklaşan çatışma ortamına terör örgütlerinin de taraf olmasıyla beraber insani dramın boyutu da artmıştır. Kriz yalnızca Suriye'yi etkilemekle kalmamış, bölge ülkeleri için de önemli bir problem haline almıştır. Yaşanan kitlesel göç dalgaları ekseninde oluşan ekonomik ve insani yük, bölge ülkelerini derinden etkilemiştir. Bunun dışında güç kazanan terör örgütlerinin bölgesel ve küresel faaliyetlerinin de artış göstermesiyle beraber kriz uluslararası bir boyuta ulaşmıştır. Bütün bu bilgiler ışığında bölgesel bir krizin uluslararası bir niteliğe kavuşabileceği ve küresel bağlamda ortak bir davranışın geliştirilememesi nedeniyle her geçen gün insani dram boyutunun da arttığına dair çıkarımlarda bulunulabilir.

Suriye'de sona eren iç savaşın ardından ulaşılması gereken esas hedef yekpare bir görünüme erişmiş ve ülke dahilinde hiyerarşik devlet yönetimini elde etmiş bir Suriye'nin inşa edilmesidir. Bu bağlamda çatışan taraflar arasında sağlanan ateşkesin kalıcı olması hususunda destek verilmelidir. Yeni yönetim ile toplumun diğer kesimleri arasında uyum sağlanarak terör örgütlerine karşı ortak bir mücadeleye girilmesi elzemdir. Siyasal çözümün sağlanabilmesi adına bütün tarafların temsil edildiği meşru bir ulusal hükümetin kurulması önem arz etmektedir. Ayrıca farklı toplumsal grupların ya da azınlıkların etnik ve dini taleplerinin de yerine getirilmesi gelecekteki olası krizleri engelleme ihtimali taşınması bakımından ihmal edilmemelidir.

Suriye'de resmi dil olan Arapçanın yanı sıra Türkçe, Kürtçe, Ermenice ve Süryanice gibi farklı dillerin yaşatılması, kültürel hakların tanınmasına dair çalışmalar da titizlikle yürütülmelidir. Bütün bunların gerçekleşebilmesi adına toplumsal hakların açıkça belirlendiği yeni, sivil bir anayasanın da bütün kesimleri temsil edecek geniş bir katılımı hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca geçmişte Esad rejimi tarafından önemli bir baskı aracı olarak kullanılan polis teşkilatı ve mezhepsel bağlamda Şebbiha tarzı milis güçlerin faaliyetlerinin Şara tarafından sonlandırılması müspet bir adımdır. Nitekim ülkenin silahlı kuvvetleri ile toplum arasında tam bir bütünleşmenin sağlanması ve güven duygusunun inşa edilmesi gelecekte barışçıl bir ortamın inşa edilmesi adına kritik bir yer tutmaktadır.

Yukarıda yer alan çıkarımlara ek olarak Suriye ordusunun genelinde hâkim olan mezhepçi anlayışın kalıcı biçimde yok edilmesi için atılacak olası adımlar, ülkenin ulusal anlamda güvenliğinin temin edilmesi adına son derece müspet bir gelişme olacaktır. Zira ordudaki ayrışma Suriye'de yaşanan krizin derinleşmesine doğrudan etki etmiştir. Bunun dışında ülkede bulunan tüm etnisitelerin dahil olacağı adil ve özgür bir seçim ortamının inşa edilmesi ve bu yolla demokratik sürecin standartlaştırılması, kalıcı barışın inşa edilmesi adına ayrıca önemli bir yer tutmaktadır. Son olarak ülkesini terk eden Suriyelilerin vatanlarına dönüşünün sağlanması için atılan somut adımların çok daha görünür kılınması gerekmektedir. Bütün bu düzenlemelerin Suriye'nin kalıcı barış ortamına ulaşması adına son derece önemli olduğu tüm aktörler tarafından gözetilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (1983). *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, New Jersey.
- Abrahamian, E. (2008). *Modern İnan Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akşam, İ. (2023). Çatışma haritalandırması bağlamında Libya devlet-içi çatışmasındaki ikincil aktörlerin karşılaştırmalı analizi: pozisyonlar, çıkarlar ve ihtiyaçlar. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 355-390.
- Allison, R. (2013). Russia And Syrian: Explainin alignment with a regime in crisis, *International Affairs*, 89(4), 795-823.
- Altıoğlu, Y. (2018). Suriye iç savaşı ve müzmin toplumsal çatışma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 129-156.
- Aras, H., & İşyar, Ö. (2023). Rusya'nın Suriye krizine müdahalesinin neorealizm çerçevesinde analizi. *TESAM Akademi Dergisi*, 10(2), 513-529.
- Arıkan, P. (2012). Suriye'nin Nusayri yüzü ve İran. *Ortadoğu Analiz*, 4(43), 18-29.
- Askeroğlu, S. (2022). İran-Rusya ilişkileri: Stratejik ortaklık mı rekabet mi?. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 577-594.
- Azizi, H., & Vaziriam, A. H. (2023). The role of armed non-state actors in Iran's Syria strategy: A case study of fatemiyoun and zainabiyoun brigades. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 25(3), 540- 557.
- Bajoghli, N., & Keshavarzian, A. (2017). *Iran and the Arap Spring, The Hope and Reality of the Uprising*, Westwiev Press, Colorado.

- Bayat, C. (2018). Rusya-Libya ilişkileri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya yönelik askeri müdahale tartışmaları sırasında Rusya'nın politik tutumu, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 169-205.
- Berni, H. (2017). Iran's security dilemma in the Middle East: A neorealist approach to Iran's foreign policy in Syria, *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 115-139.
- Bilgetürk, İ. (2018), İran'ın Suriye politikası bağlamında Şiilik ve Şii milisler. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 398-438.
- Colombo, S. (2011). Syria and Lebanon: Diverging paths of state unsustainability. *Mediterranean Prospects MEDPRO*, 6, 223-255.
- Demirel, G. (2016). Uluslararası aktörlerin Suriye politikası. *ORSAM İhtisas Atölyesi Öğrenci Makaleleri Derlemesi*, 149-157.
- Deniz, T. (2013). Suriye'nin durumu, ABD-Rusya ve Türkiye'nin tutumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, .314-332.
- Develioğlu, O. G. (2023). Suriye iç savaşı ve Rusya'nın Suriye iç savaşındaki rolü. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 18(35), 145-156.
- Doran, M., & Shaikh, S. (2011). *Syria the Ghosts of Hama, The Arab Awakening America and the Transformation of the Middle East*, The Brookings Institution Press, Washington.
- Dostal, J. M. (2016). Transnational war in Syria the Eisenhower Doctrine in the 21st century?. *Romanian Political Science Review*, 16(2),179-218.
- Friedman, G. (2011). *Gelecek On Yıl Neredeydik Nereye Gidiyoruz*, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Frolovskiy, D. (2018). Understanding Russia GCC relations. *EU Institute for Security Studies*, 146, 83-93.
- Goulden, R. (2011). Housing, inequality, and economic change in Syria. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 38(2), 187-202.
- Han, A. K. (2013). Suriye'de kimyasal silah kullanımı: Gerçekten bir oyun dönüştürücü mü?. *Ortadoğu Analiz*, 5(57), .35-45.
- Harunoğulları, M. (2021). ABD ve Rusya'nın Suriye iç savaşına müdahalelerinin jeopolitik yaklaşımları, *Ortadoğu ve Göç*, 11(1), 43-84.
- Hatahet, S. (2015). Suriye'de Işid. *Orsam bölgesel gelişmeler değerlendirmesi*, 20, 1-12.
- Hinnebusch, A. (2012). Syria: From 'authoritarian upgrading' to revolution?. *International Affairs*, 88(1), 95-113.
- Kazdal, M. (2018). İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını anlamak. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-15.
- Keserci, F. (2019). Suriye krizi ve Türk dış politikası: Postmodern bir analiz. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Kilo, M. (2011). Syria... The road to where?. *Contemporary Arab Affairs*, 4(4), 431-444.
- Köylü, M. (2018). Suriye'de PYD/YPG yapılanması ve Zeytin Dalı hareketi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 5(11), 70-86.
- Kurt, S. (2014). Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Ortadoğu politikası. *Tarih Okulu Dergisi*, 19, 167-196.
- Kuzu, R. (2021). Ulusal, bölgesel ve küresel güç mücadelesi bağlamında İran'ın Suriye iç savaşındaki rolü, *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 164-175.
- Kuzu, V. (2019). Suriye İç Savaşında Etkili Olan Faktörler ve İran'ın Suriye Politikasının Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Miş, N., & Özdemir, Ö. (2013). Suriye 2013. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, Ortadoğu Yıllığı, 193-220.
- Oesterveld, W. T., & Bloem, W. (2017). The rise and fall of ISIS, *The Huge Center for Strategic Studies*, 19, 1-23.
- Okalan, E., & İşyar, Ö. G. (2023). İran destekli Şii milislerin Suriye iç savaşındaki rolü. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 13-35.

- Polat, E., & Kaya, M. (2022). İran'ın Suriye politikası. *Akademik MATBUAT*, 6(1), 1-44.
- Reyhanoğulları, M., & Özgen, N. (2023). Suriye krizi ve İran'ın inşacı politikaları: 'Şii Hilali' üzerine bir değerlendirme. *Ege Coğrafya Dergisi*, 32(1), 115-134.
- Sandıklı, A., & Semin, A. (2012). Bütün boyutlarıyla Suriye krizi ve Türkiye. *BİLGESAM, Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, 52, 193-255.
- Seyaz, A. (2019). İç Savaş Sürecinde Rusya'nın Suriye Politikası: Arka Plan, Bölgesel Çıkarlar ve Gelecek", (Ed: Orhan Karaoğlu), Uluslararası İlişkiler Tahlilleri: Küresel ve Bölgesel Politikalara Akademik Bakış., Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Sinkaya, B. (2012). Arap Baharı sürecinde İran'ın Suriye politikası. *SETA ANALİZ*, 53, 1-40.
- Sinkaya, B. (2015). Suriye krizi karşısında İran'ın tutumu ve Şam-Tahran ittifakının temelleri. *Ortadoğu Analiz*, 10(1), 131-160.
- Sinkaya, B. (2017). İran'ın Suriye stratejisi. *Akademik Ortadoğu*, 11(2), 49-64.
- Süer, B. (2012). Suriye'de değişim çabaları: Bir bağlam ve süreç analizi. *Akademik Orta Doğu*, 6(2), 1-20.
- Şen, G. (2012). İran ve Arab Baharı: Bağlam, söylem ve siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 95-118.
- Şen, Y. (2013). Suriye'de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, 23, 54-79.
- Talla, M. (2017). İran'ın Suriye'deki askeri politikası. *İran Araştırmaları Merkezi, İRAM Yıllığı*, 6-11.
- Türkmen, F. (2014). From Libya to Syria the rise and fall of humanitarian intervention?. Presentation at the 2014 ACUNS annual meeting, Kadir Has University, 1-29, İstanbul.
- Yılmaz, C. (2011). İran ve Suudi Arabistan'ın bitmeyen bölgesel rekabeti. *Ortadoğu Analiz*, 3(26), 53-62.
- Yılmaz, M. (2011). Suriye: Süreklilik ve Değişimin Çatışması. *Ortadoğu Analiz*, 3(30), 15-23.
- Yüce, S., & Amour, P. O. (2021). Russia is back to the balancing game. *Gazi Akademik Bakış*, 14(28), 43-66.